

MESTSKÉ PRÍSAHY V BARDEJOVE V RANOM NOVOVEKU AKO PRAMEŇ KULTÚRNYCH A SOCIÁLNYCH DEJÍN

PETER BENKA

BENKA, Peter. Town oaths at Bardejov in the Early Modern period as a source for cultural and social history. *Historický časopis*, 2018, 66, 1, pp. 27-54, Bratislava.

The study is concerned with the interpretative possibilities provided by oaths in the context of Early Modern society in the Kingdom of Hungary. Using the example of texts of oaths from the end of the 17th century and first half of the 18th century from the royal borough of Bardejov, it analyses the changes occurring in the environment of the burghers or holders of burgher rights and their political elites. Attention is devoted to the development of relationships between the centre, endeavouring to increase uniformity and incorporate the town into the structures serving the aim of establishing state power in the modern sense of the word, and the town community, which strove to maintain its particular rights. Confessional differences also played an important role in the process. The cultural and social roles of the languages in which the oath texts are recorded, are also interpreted.

Key words: Town oaths. Bardejov. Early Modern town history. Social and cultural history. Social disciplining. Slovak language – social history.

Predmoderná spoločnosť¹ reagovala na prirodzenú ľudskú potrebu zaradiť sa do spoločenstiev rôzneho druhu súborom písaných i nepísaných pravidiel, prostredníctvom ktorých nadobúdala táto potreba stály inštitucionálny rozmer (v právnom i sociálnom význame slova). Každý jednotlivec bol tak v ranom novoveku trvalou alebo aspoň dočasnou súčasťou viacerých spoločenstiev, širšie či užšie definovaných. Hlavným predmetom tohto textu je mestské prostredie Horného Uhorska.² V ňom dochádzalo k realizácii sociálneho života človeka na viace-

-
- 1 Pod pojmom „moderná spoločnosť“ možno – pre potreby tohto textu veľmi zjednodušene – chápať sformovanie spoločenských, právnych, kultúrnych a hospodárskych pomerov, ktoré bolo založené na zmenách vyvolaných osvietenstvom, francúzskou a priemyselnou revolúciou. Pre podrobnejší rozbor problému a jednotlivé aspekty, ktoré „modernej spoločnosti“ predchádzali, resp. neskoršie zmeny, ktoré v nich mali svoje korene pozri napr. prácu BLICKLE, Peter. *Das alte Europa: Vom Hochmittelalter bis zur Moderne*. München: Verlag C. H. Beck, 2008, predovšetkým s. 244-272. ISBN 9783406571718.
 - 2 Pojem „Horné Uhorsko“ je v texte používaný v jeho ranonovovekom administratívnom význame, teda označuje oblasť severovýchodnej časti Uhorského kráľovstva, s centrom v Košiciach. Pozri napríklad HALAGA, Ondrej Richard. *Košická administratívna oblasť za feudalizmu*. Košice: b. v., 1958.

rých úrovniach, od domácnosti (alebo „domu“, či už vlastného, alebo zdieľaného s inými nájomníkmi)³ cez susedské komunity, farnosti, profesijné organizácie (cechy) až po mestskú komunitu ako takú.

Treba však mať na zreteli, že nie všetci ľudia, ktorí žili vo fyzickom priestore mesta, boli súčasťou mestskej komunity v užšom zmysle slova. Možno síce na jednej strane predpokladať, že vedomie spoločnej identity a príslušnosti k danému mestu bolo aspoň v istej základnej podobe vlastné príslušníkom všetkých sociálnych vrstiev. Skutočným jadrom komunity, nositeľom a vykonávateľom jej hodnôt a (všetkých) privilégií ale boli iba právoplatní príslušníci meštianskeho stavu. Mesto v ranom novoveku sa formovalo ako korporatívna inštitúcia, spoločenstvo, ktoré nových členov do svojich radov prijímalo predpísaným, ritualizovaným spôsobom. Vyplývalo to zo samej podstaty komunity, ktorá v priebehu svojej existencie nadobudla isté právne postavenie, privilégiá hospodárskej aj politickej povahy, ktoré prísne strážila. Ich využívanie bolo limitované len na ľudí, ktorí sa zaviazali k rešpektovaniu istých zásad. Tie bývali v zreteľnej a pritom formálnej podobe vyjadrované už pri prijímaní do meštianskeho stavu v texte na tento účel používaných prisah, ktoré plnili úlohu významného integrujúceho faktora napomáhajúceho udržiavaniu súdržnosti komunity, dôležitého ideálu mestského života.⁴ Dôležitým faktorom vyplývajúcim z príslušnosti k meštianskemu stavu bolo zároveň právo zúčastňovať sa na politickom živote prostredníctvom miestnej samosprávy. Výkon jednotlivých úradov bol v praxi síce v rôznych mestách umožnený rôzne veľkému počtu ľudí (zvyčajne na základe sociálneho postavenia v komunite), nástup do úradov bol následne opäť spojený s odriekaním prisah.⁵ Tieto texty sú teda zaujímavým historickým prameňom pre poznanie vzťahov lojality, v praktickej aj teoretickej rovine.

V prípade mesta Bardejov, na ktoré sa tento text primárne sústreďuje, sa v archívnych fondoch magistrátu zachoval súbor prisah, z ktorých najstaršie pochádzajú z konca 17. storočia, posledné sú približne o storočie mladšie.⁶ Toto

3 Pozri DÜLMEN, Richard van. *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit, Band 1: Das Haus und seine Menschen (16. – 18. Jahrhundert)*. München: Verlag C. H. Beck, 1990. ISBN 9783406450150; BLICKLE, ref. 1, s. 20-30; LYNCH, Katherine A. *Individuals, Families and Communities in Europe, 1200–1800: The Urban Foundations of Western Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 142-143. ISBN 9780521645416.

4 MILLER, Jaroslav. *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700*. Aldershot; Burlington: Ashgate, 2008, s. 54. ISBN 9780754657392.

5 DÜLMEN, Richard van. *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit, Band 2: Dorf und Stadt (16. – 18. Jahrhundert)*. München: Verlag C. H. Beck, 1992, s. 107-109. ISBN 9783406450167.

6 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Štátny archív v Prešove – pobočka Bardejov (ďalej ŠA PO – p. BJ), fond Magistrát mesta Bardejov – Knihy (ďalej f. MMB – Knihy), *Formulae iuramentorum diversorum (XVII et XVIII saeculi)*, číslo jednotky (ďalej č. j.) 915.

obdobie je zaujímavé hneď z viacerých aspektov. V politickej a hospodárskej rovine dochádzalo k postupnej transformácii doposiaľ pomerne autonómnych slobodných kráľovských miest na komunity, ktoré boli omnoho užšie previazané a závislé na panovníckom dvore s jeho centralizačným a racionalizačným úsilím.

V konfesionalnej rovine šlo o éru – pričom to platí predovšetkým pre začiatok skúmaného obdobia – keď pôvodne takmer výlučne protestantské komunity (evanjelické augsburského vierovyznania) boli pod tlakom vonkajších síl nútené opustiť takúto konfesionalnú uniformitu a čoraz väčšími nadobúdali rímskokatolícky konfesionalný ráz, spočiatku predovšetkým v rovine politických elít.

Tretím aspektom, ktorý je s predošlými dvomi úzko previazaný, predstavuje jazyková rovina. Raný novovek ako taký je v európskych dejinách charakterizovaný okrem iného aj masívnym nástupom tzv. vernakulárnych jazykov, ktoré v procese reformácie nadobudli postavenie jazykov liturgie a biblických prekladov (*lingua sacra*), čo dodatočne „ideologicky“ posilnilo ich status v dobovej spoločnosti. Tento proces možno sledovať tiež v Bardejove, kde sa napríklad na textoch prisah odzrkadľuje vývoj vzťahov medzi používaním latinského, nemeckého a slovenského jazyka. Na základe meniacich sa kultúrnych a sociálnych rol a kontextov, v akých jednotlivé jazyky (ne)boli používané možno následne formulovať hypotézy o vývoji etnického zloženia mestského obyvateľstva a klásť si otázky o prípadnej reflexii tohto procesu samotnými účastníkmi. Ich overenie a zodpovedanie je však limitované charakterom a rozsahom zachovaných prameňov a bude si ešte vyžadovať ďalší výskum.

* * *

Takto chápaným úlohám prisah sa v slovenskej historiografii doposiaľ venovala skôr sporadická pozornosť aj napriek tomu, že obdobné súbory textov sú zachované vo viacerých mestách na našom dnešnom území. I v tejto situácii ale možno nájsť výnimky. V prípade susedného Prešova boli štyri knihy mestských prisah (najstaršia z roku 1757, ostatné až z 19. storočia – z rokov 1804, 1837 a 1847) kvantitatívne analyzované vzhľadom na štruktúru použitých jazykov, pričom výsledky poslúžili na vyslovenie záverov o národnostnom vývoji prešovského obyvateľstva v sledovanom období.⁷ Podobný súbor prisah zaberajúci ešte širšie časové obdobie bol aspoň v krátkosti predstavený v Levoči, avšak bez rozsiahlejšej historickej analýzy a s dôrazom na slovenské texty.⁸ Tie boli násled-

7 WIEDERMANNOVÁ, Oľga. K národnostnému vývoju Prešova v 18. a v prvej polovici 19. storočia. In *Historica Carpatica: Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach*, 1984, roč. 15, s. 151-158. ISSN 0232-0681.

8 ŠTOLC, Jozef – HORVÁTH, Pavel. Levočské slovenské prísazné formuly zo XVI. – XIX. storočia. In PECIAR, Štefan (ed.). *Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 1951, roč. 5, s. 190-196.

ne v samostatnom príspevku predmetom dôkladného jazykovedného výskumu, pričom boli niektoré z nich publikované.⁹

Z novších prác, ktoré sa aspoň čiastočne venovali problematike prísah, predovšetkým v ranom novoveku, možno spomenúť analýzu prísazných formúl v uhorskom cirkevnom prostredí v kontexte reformácie a nastupujúcej rekatalizácie, ktoré sa pohybovali medzi nástrojom disciplinizácie a budovania potridentskej konfesionalnej identity v rámci starých cirkevných a vieroučných štruktúr.¹⁰ Prvé bádateľské prieniky iným smerom boli podniknuté publikáciou textu slovenskej kuruckej prísahy z roku 1705.¹¹

Čomu sa nedostalo doposiaľ dostatočnej pozornosti v slovenskej historiografii, bolo rozsiahlo spracovávané na stránkach prác zahraničných autorov. V tomto kontexte je azda najvýznamnejšou kniha talianskeho historika Paola Prodiho.¹² V nej autor podáva súhrnné dejiny prísahy v kontexte západného kresťanstva. Sústreďuje sa síce na prísahy politického charakteru, avšak v tejto súvislosti je dôležité mať na pamäti, že v procese vývoja predmodernej spoločnosti nemožno narysovať jednoduchú deliacu čiaru medzi prísahami politického charakteru (svojím obsahom hľadiacimi takpovediac k aktívnemu konaniu v budúcnosti) a formulami potvrdzujúcimi správnosť či pravdivosť výpovede na súdnom procese (svojím obsahom sa väčšmi vzťahujúcimi k minulosti). Fenomén vykazuje skôr charakter kontinua a prelínania oboch aspektov, čím vzdoruje zjednodušujúcim klasifikáciám.¹³ Vo svojej práci autor zároveň prináša rozsiahly bibliografický prehľad, zohľadňujúci predovšetkým britských, francúzskych a talianskych autorov, ktorí sa vo svojom výskume vo väčšej či menšej miere venovali rôznym aspektom prísah. Na tomto mieste sa obmedzím len na odkazy na práce, ktoré som mal bezprostredne k dispozícii a ktoré sa aspoň do istej miery venovali stredoeurópskemu geografickému priestoru v skúmanom období a prinášajú k téme zaujímavé podnety, a to najmä vzhľadom na dva zásadné aspekty – konfesionalnú roztrieštenosť obyvateľstva v regióne v dôsledku reformáčného hnutia a vzťah centier politickej moci usilujúcich sa o jej centralizáciu k potenciálnym i reálnym ohniskám odporu.¹⁴

9 ŠTOLC, Jozef. Jazyk slovenských levočských prísah zo XVI. – XIX. storočia. In PECIAR, *Jazykovedný sborník*, 1951, roč. 5, s. 197-247, od s. 240 už texty samotných prísah.

10 NEMEŠ, Jaroslav. Uhorsko v 16. storočí: prísahy vernosti a poslušnosti cirkevných osôb. In *Studia Historica Nitriensia*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 64-79. ISSN 1338-7219.

11 SEGEŠ, Vladimír. Kurucká prísaha v slovenčine z roku 1705. In *Vojenská história: Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo*, 2004, roč. 8, č. 4, s. 85-87. ISSN 1335-3314.

12 PRODI, Paolo. *Das Sakrament der Herrschaft: Der politische Eid in der Verfassungsgeschichte des Okzidents*. Berlin: Duncker & Humboldt, 1997. ISBN 9783428092451.

13 PRODI, ref. 12, s. 11-23.

14 PRODI, Paolo (ed.). *Glaube und Eid: Treueformeln, Glaubensbekenntnisse und Sozialdiszi-*

Zatiaľ čo vo sfére čiastkových štúdií v problematike prisah ako historického prameňa možno badať isté medzery v porovnaní s európskym vývojom, takéto zaostávanie sa už netýka prác k dejinám jednotlivých miest i mestských komunit ako takých v ranom novoveku na dnešnom slovenskom území. V prípade Bardejova je v prvom rade dostupné síce staršie, ale zato obsahovo podnetné syntetické spracovanie dejín, ktoré v kapitolách venovaných vývoju mesta v 16. – 18. storočí prináša mnohé postrehy, ktoré môžu slúžiť pre ďalší výskum.¹⁵ Okrem toho sú však – prinajmenšom pre 16. storočie a prvú polovicu 17. storočia – k dispozícii aj výsledky výskumov hospodárskeho vývoja a jeho odrazu v sociálnom postavení meštianstva, ktoré boli umožnené rozsiahlosťou a pomernou komplexnosťou zachovaného pramenného materiálu.¹⁶

Keďže Bardejov patril predovšetkým v 16. storočí, do istej miery aj ďalej v 17. storočí, k významným centráam kultúry a vzdelanosti nielen na území Horného Uhorska, ale v celouhorskom kontexte, tejto oblasti sa v slovenskej historiografii tiež venovala značná pozornosť, čo však neznamená, že by boli vyčerpané všetky možnosti výskumu. Bádateľský záujem sa koncentroval predovšetkým na miestnu humanistickú školu a jej rektora Leonarda Stöckela, prostredníctvom činnosti ktorého sa mesto stalo jedným z centier lutherskej reformácie vo vtedajšom Hornom Uhorsku.¹⁷ V tomto období zároveň v meste začala pôsobiť jedna

plinierung zwischen Mittelalter und Neuzeit. München: R. Oldenbourg Verlag, 1993. ISBN 9783486559941; BLICKLE, Peter (ed.). *Der Fluch und der Eid: Die metaphysische Begründung gesellschaftlichen Zusammenlebens und politischer Ordnung in der ständischen Gesellschaft.* Berlin: Duncker & Humblot, 1993. ISBN 9783428078592.

- 15 KOKULA, Andrej – LUKÁČ, Andrej – TAJTÁK, Ladislav (eds.). *Dejiny Bardejova.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975. Autorom príslušnej kapitoly týkajúcej sa v príspevku skúmaného obdobia (V. Neskorý feudalizmus a jeho kríza pred buržoáznou revolúciou 1848, s. 103-173) je Vendelín Jankovič.
- 16 Hlavné monografické spracovania: GÁCSOVÁ, Alžbeta. *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972; MAREČKOVÁ, Marie. *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku.* Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 8021010977. Z množstva štúdií napríklad: MAREČKOVÁ, Marie. Remeslná výroba Bardějova a Prešova v prvej polovine 17. stoloetia. In *Československý časopis historický*, 1976, roč. 24 [74], č. 1, s. 91-121. ISSN 0045-6187; MAREČKOVÁ, Marie. Majetková štruktúra bardějovských obchodníkov v prvej polovine 17. stoloetia. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity : řada historická (C)*, 1979, roč. 27-28, č. 25-26, s. 131-158. ISSN 0231-7710; MAREČKOVÁ, Marie. K sociální štruktúre bardějovských řemeslníků v 17. stoloetia. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity : řada historická (C)*, 1986, roč. 35, č. 33, s. 129-134.
- 17 Pri príležitosti výročia narodenia a úmrtia Leonarda Stöckela sa v roku 2010 konala konferencia, venovaná jeho dielu i kontextu doby, ktorej výsledkom je publikácia, zhŕňajúca v značnej miere doterajší stav bádania a zároveň možné smery jeho ďalšieho rozvoja: KÓNYA, Peter (ed.). *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe.* Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. ISBN 9788055503158.

z najstarších tlačiarňí na našom dnešnom území pod vedením Dávida Gutgesela, ktorá sa stala v slovenských dejinách známa – okrem iného – vydaním „prvej slovenskej knihy“, prekladu Lutherovho *Malého katechizmu*.¹⁸

Pre 17. storočie, najmä jeho druhú polovicu, a zda ešte vo výraznejšej miere pre 18. storočie v dejinách mesta Bardejov však bádateľský záujem klesá,¹⁹ a to aj napriek tomu, že pramenné materiály z daného obdobia ponúkajú rozsiahly zdroj informácií k rôznym aspektom hospodárskeho života mestskej komunity, vzťahu centrálnej moci k miestnym samosprávnym štruktúram a ich transformácii či ďalšiemu konfesionálnemu, demografickému a etnickému vývoju. Tento text sa teda usiluje nadviazať na predošlý výskum starších období dejín mesta a zároveň priblížiť jeden z aspektov jeho politického vývoja na základe špecifického typu prameňa, už spomínaných prísah.

* * *

Prísaha a jej úlohy v konkrétnych spoločenských podmienkach v európskych dejinách možno všeobecne považovať za príklad organického prenikania sakrálnej a profánnej sféry. Napriek tomu, že v priebehu času podliehal fenomén prísahy rôznym zmenám, isté jadro ostávalo nemenné. Práve prostredníctvom neho možno prísahu všeobecne charakterizovať, ešte predtým než sa zameriame na konkrétny právny, spoločenský a kultúrny význam, ktorý nadobúdala v ranom novoveku.

Prísaha²⁰ bola záväzným, prísne formálnym a ritualizovaným aktom, ktorý na potvrdenie nejakej skutočnosti, či už vo vzťahu k minulosti (napríklad pri sve-

18 K dejinám tlačiarňí v Bardejove (Gutgeselovej, neskôr aj Klössovej) a ich produkcie pozri VALACH, Július. Z histórie činnosti tlačiarňí v Šariši. In *Kniha: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*, 2003-2004, s. 11-18. ISSN 1336-5436; KLIMEKOVÁ, Agáta. Knižná produkcia mestskej tlačiarne v Bardejove v 18. storočí. In Tamže, s. 31-35; REPČÁK, Jozef. Knihy, knižnice a kníhtlačiarstvo. In *Knižničný zborník*, 1968, s. 7-44. ISSN 0139-7133. K tzv. *Bardejovskému katechizmu* KOVAČKA, Miloš (ed.). *Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013. ISBN 9788081490194.

19 Istú výnimku predstavuje práca KÓNYA, Peter. *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711)*. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v., 2000, 226 s. ISBN 8096795147. Okrem toho sa zmienky o Bardejove sporadicky objavujú v kontexte širšie postavených výskumných zámerov, napríklad v práci ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983. Pre neskoršie obdobie možno nájsť základné údaje týkajúce sa Bardejova v ďalších (všeobecných) prácach A. Špiesza z hospodárskych dejín.

20 Nasledovná charakteristika prísahy ako sociálneho a kultúrneho fenoménu je založená na PRODI, ref. 12, s. 20-21; LÉVY-BRUHL, Henri. Réflexions sur le Serment. In *Études d'histoire de droit privé offertes à Pierre Petot*. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1959, s. 385-396.

deckých výpovediach), alebo budúcnosti (napríklad pri záväzkoch) povolával transcendentálne sily, v európskej kresťanskej kultúre sa v prisahách dovoľovalo predovšetkým Boha, jeho svätých, príp. aj transcendentálne sily reprezentujúce fyzické predmety ako *Evanjeliá* alebo relikvie. Prisahy boli vykonávané ústne, aj napriek tomu, že sa tak mohlo diať na základe písanej predlohy. Tento aspekt si vyžadoval nielen skutočnú, fyzickú prítomnosť toho, kto prisahu odriekal (jednotlivca alebo celej skupiny), a predpoklad reálnej prítomnosti transcendentálnych síl, na ktoré sa prisaha odvolávala, ale rovnako aj prítomnosť spoločenstva ľudí, ktorí na priebeh rituálu dozerali, príp. ktorým bola prisaha určená. V prípade, že by prisahajúci nedodrжал záväzky obsiahnuté v prisaha, alebo by samotná prisaha vychádzala z nepravdivých premis, automaticky sa predpokladal trest. Ten mohol byť v odriekanom texte aj explicitne spomenutý, nešlo však o nevyhnutnosť.

Odriekanie prisahy bývalo sprevádzané prísne dodržiavanými rituálmi, medzi ktoré patrí napríklad pozdvihnutie ruky, a neraz sa viaže aj na konkrétne fyzické objekty – napríklad už spomínané texty *Evanjelií* či relikvie – alebo miesta (napríklad na radnici či v kostole). Na základe takejto charakteristiky bolo teda veľmi dôležité, aby v kontexte, v akom bola prisaha odriekaná, bola prítomná (zdieľaná) náboženská viera, keďže transcendentálne sily boli pri ich odriekavaní povolávané ako svedkovia a garanti istej výpovede či záväzku do budúcnosti. V opačnom prípade mohol celý akt strácať na prisudzovanej naliehavosti či právnej záväznosti, prípadne iba nadobúdať vyprázdnenú formu mysticizujúceho úkonu.²¹ Zároveň však prisahou nadobúdala nový charakter aj sociálna väzba jednotlivca k iným osobám a komunite ako takej.

Predstavená charakteristika tvorí jadro prisahy, na ktoré sa však v priebehu vývoja spoločnosti nabaľovali rôzne ďalšie aspekty. Obdobie raného novoveku, predmet tohto textu, bolo v európskych dejinách špecifické viacerými významnými a všeobecne známymi procesmi ako reformácia, nástup tzv. vernakulárnych jazykov či budovanie základov pre moderný štát. Keďže prisahy tvorili integrálnu súčasť právneho systému dobovej spoločnosti, nazeranie na ne bolo prirodzene úzko previazané s nastupujúcimi zmenami. Zatiaľ čo v neskorom stredoveku boli prisahy pomerne pragmatickým nástrojom, ktorý sa spolupodieľal na vytváraní právneho systému spoločnosti, a ich obsah si z doktrínálnej stránky zachovával pomerne neutrálny charakter, reformačné hnutie prispelo k ich „ideologizácii“. Isté trendy v tomto smere sa vyskytovali už skôr v univerzitnom prostredí, avšak až v procese protestantskej konfesionalizácie (neskôr aj posttridentskej rímskokatolíckej) došlo k ich plnému rozvinutiu a využitiu v pra-

21 MUIR, Edward. *Ritual in Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press, 2005, s. 2-3. ISBN 9780521602402.

xi. Prísahy už neobsahovali len všeobecné dovolávanie sa transcendentálna, ale začali obsahovať aj konfesiónálne špecifické vyjadrenia, ktorých prijatím alebo neprijatím prisahajúci aj nepriamo vyjadroval ideologické a politické stanovisko. V danej súvislosti nemožno opomenúť ani úlohy pri upevňovaní a budovaní identity (konfesiónálne či ináč definovaného) spoločenstva.²² Prísaha tak začala „budovať mosty z roviny svedomia do roviny politiky a spät“.²³

Zároveň sa v tomto období objavovali aj tendencie zo strany formujúceho sa ranonovovekého štátu, ktoré smerovali k premene prísah na nástroj sociálnej disciplinizácie. Významnou zmenou oproti neskorému stredoveku bol fakt, že vo vzťahu k panovníkovi sa prísahy stávali viac-menej jednosmernou záležitosťou – teda poddaní boli povinní skladať rôzne typy prísah voči panovníckej moci, opačne to však už neplatilo tak jednoznačne. Pri špecifických príležitostiach síce panovníci mohli skladať prísahy, tie však nadobúdali slávnostný charakter a boli ochudobnené o praktický právny aspekt. To súviselo najmä s vyššie spomenutou zmenou podstaty prísahy – keďže sa stávala čoraz väčšmi ideologickým a politickým nástrojom, strácala charakter tvorcu právnych záväzkov medzi partnermi, z ktorých ani jeden by nebol vnímaný ako sociálne nadradený druhému do tej miery, aby bolo preňho neprípustné do takéhoto vzťahu vstúpiť.²⁴

* * *

Uvedené aspekty sa, pochopiteľne, prejavovali aj v stredoeurópskej Habsburskej monarchii, i keď s istým oneskorením oproti západoeurópskemu vývoju, najmä v prípade Horného Uhorska, čo bolo zapríčinené špecifickým vývojom regiónu. Tamojšie slobodné kráľovské mestá si – podobne ako iné mestá stredovýchodnej Európy – pomerne dlho udržiavali vedomie svojho špecifického postavenia a identity. Tá spočívala predovšetkým na zdôrazňovaní svojich privilégií a samosprávy, ktoré zaručovali slobodným kráľovským mestám výsadné postavenie aj v rámci právneho systému ako štvrtému stavu, s právom zastúpenia na sneme.²⁵ V spôsobe, akým mestská komunita, resp. jej politické elity vnímali svoje postavenie v spoločnosti aj voči ostatným reprezentantom politickej moci v kráľovstve, teda panovníkovi a šľachte, zohrávali výsady nemalú úlohu.

Predmoderné mestské komunity (nielen) stredovýchodnej Európy môžu byť príznačne označené za „uzavreté spoločnosti“.²⁶ Poukazuje sa tým na výrazný

22 PRODI, ref. 12, s. 245-290.

23 PRODI, Paolo. *Der Eid in der europäischen Verfassungsgeschichte*. München: Stiftung Historisches Kolleg, 1992, s. 23.

24 PRODI, ref. 12, s. 197-244.

25 ŠPIESZ, Anton. Panovnícka moc a mestská samospráva vo východnej časti strednej Európy za feudalizmu. In *Historický časopis*, 1976, roč. 24, č. 4, najmä s. 508-515. ISSN 0018-2575.

26 S vyššie citovanou prácou MILLER, ref. 4 v anglickom jazyku (*Urban Communities in East*

aspekt ich existencie, a to zdôrazňovanie jednoty a zomknutosti mestskej komunity, aj keď zväčša šlo o v praxi ťažko dosiahnuteľný ideál. Napriek tomu vízia mešťanov, zjednotených na obrane svojich práv a s pevným vedomím svojho postavenia, predstavovala silný motivujúci prvok pre politický aj hospodársky život mesta.²⁷

Členovia mestskej komunity, či už reprezentovaní svojimi politickými elitami, alebo aj príslušníkmi stredných a nižších vrstiev mešťanstva, zastúpenými v cechoch alebo náboženských bratstvách, kládli veľký dôraz na dodržiavanie svojich starých práv a privilégií, ktoré vývojom nadobudli podobu istého „republikánskeho ideálu“, ktorý sa odzrkadľoval v presvedčení, že prinajmenšom istá miera práv prináleжала všetkým obyvateľom mesta (napríklad slobodný výkon vlastníckych práv). Zároveň mali byť aj všetky bremená – ako daňové zaťaženie alebo povinnosť obrany – znášané spoločne, nezávisle na tom, ku ktorej sociálnej skupine človek patril.²⁸

Podobne mali v ideálnom prípade právoplatní mešťania právo zúčastňovať sa aj na politickom živote mesta prostredníctvom jeho samosprávy, i keď v tomto smere sa podmienky v jednotlivých mestách značne líšili. Vo väčšine miest bola politická moc v rukách obmedzeného počtu najzámožnejších a najvplyvnejších mestských rodín. Napriek tomu isté „republikánske“ ideály prežívali naďalej aspoň v rovine politickej imaginácie, prípadne v krízových situáciách s veľkou vážnosťou pre osudy mesta sa mohli politického rozhodovania zúčastniť aj všetci právoplatní mešťania.²⁹

Politické a komunitné ideály mešťanov však boli v priebehu raného novoveku nútené konfrontovať sa s narastajúcou mocou centrálnych štátnych štruktúr, ktoré sprevádzala byrokratizácia a profesionalizácia, neskôr aj istá miera uniformizácie. V prípade hornouhorských slobodných kráľovských miest sa síce potenciálne konfliktné strety záujmov s panovníkom sporadicky vyskytovali už od neskorého stredoveku, zásadnejšie kvalitatívne zmeny však začali nastupovať predovšetkým od druhej polovice 17. storočia a v priebehu 18. storočia. Aj v dôsledku vojenského a politického vývoja po odhalení tzv. Vešeléniho (Wesseleňi) sprisahania a potlačení dvoch posledných protihabsburských povstaní,

Central Europe 1500–1700) korešponduje MILLER, Jaroslav. *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 8071068055.

27 MILLER, ref. 4, passim. Pre konkrétne príklady z Bardejova, pozri nižšie.

28 MILLER, ref. 4, s. 132-137.

29 V Bardejove boli závažné rozhodnutia, najmä počas konfliktov so štátnou mocou a počas protihabsburských povstaní v druhej polovici 17. storočia (napríklad vojenská kapitulácia, zaplatenie výpalného obliehateľom, pridanie sa na cisársku alebo kuruckú stranu) konzultované aj s celým mešťanstvom (v prameňoch označovaným ako „*tota communitas*“ alebo „*nigra communitas*“). Pozri tiež nižšie.

Tököliho (Thököly) a Rákociho (Rákóczi), nedokázali hornouhorské slobodné kráľovské mestá vzdorovať zásahom centrálnej moci do sfér mestského života, ktoré boli dovtedy v kompetencii miestnej komunity. Narušením zvonku tak došlo k zmenám konfesionalnej tváre miest a ich politickej samosprávy. Dotiaľ väčšinou protestantské mestá boli rekatolizované, predovšetkým časť ich elít, ktorá mala mať prístup k aktívnemu výkonu politickej moci. Okrem toho sa pri výbere mestských funkcionárov uplatňoval dohľad zástupcov centrálnych orgánov (v prípade hornouhorských miest Spišskej komory). Dôraz sa okrem konfesionalnej stránky stále viac kládol aj na profesionálne charakteristiky uchádzačov, pri ktorých už znalosť miestnych pomerov a tradícií a vážnosť v komunite nezohrávali jedinú významnú úlohu. Komora tiež vykonávala pravidelný dohľad a revíziu mestských účtov a hospodárenia, právo, ktoré pôvodne patrilo iba komunite mešťanov.³⁰

Dramatické udalosti prelomu 17. a 18. storočia zapríčinili v mestách aj značný úbytok obyvateľstva. Následne tak v nich dochádzalo k výraznejším demografickým zmenám, ktoré sa odrazili aj na etnickom zložení tamojšieho obyvateľstva. Práve spomenuté procesy oslabili postavenie tradičných nemeckých mestských politických elít, na úkor ktorých sa mohli postupne vo výraznejšej miere presadzovať noví mešťania pochádzajúci zväčša zo slovenského zázemia miest.

Tento aspekt sa odrážal aj na ďalšom zaujímavom aspekte spätom s prísahami, a to jazykovej kultúre mestskej komunity. Európsky raný novovek je tradične vnímaný ako obdobie nástupu vernakulárnych jazykov, od roviny oficiálnej administrácie politickej moci až po sféru literárnej tvorby. V multilingválnych prostrediach boli jazykom prisudzované rôzne kultúrne a sociálne roly.³¹ Hornouhorské slobodné kráľovské mestá v tomto smere nepredstavovali žiadnu výnimku. Zatiaľ čo dovtedy v ich písomnostiach a komunikácii prevládala – popri úradnej latinčine – nemčina, v tom čase začala aj slovenčina nadobúdať významnejšie postavenie ako jazyk akceptovaný na vyšších priečkach politickej moci.

* * *

-
- 30 NÉMETH, István H. Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council. In SCHLÖGL, Rudolf (ed.). *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009, s. 276-298. ISBN 9781443813273; NÉMETH, István H. Unterdrückung oder Reform. Die Rekatholisierung in den ungarischen königlichen Freistädten. In LEDVINKA, Václav (ed.). *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Praha: Scriptorium, 2014, tu s. 443-448. ISBN 9788088013242; NÉMETH, István H. Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 4, tu s. 648-650; ŠPIESZ, ref. 19, s. 29-35.
- 31 BURKE, Peter. *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2011. ISBN 9788074220692; BURKE, Peter. *Towards a Social History of Early Modern Dutch*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005. ISBN 9053568611.

Vo viacerých bývalých slobodných kráľovských mestách na našom území sa v ich archívnych fondoch zachovali súbory prisah z obdobia raného novoveku.³² Na tomto mieste bude bližšiemu rozboru podrobená takáto zbierka z mesta Bardejov, ktorá obsahuje predovšetkým texty z konca 17. storočia a z prvej polovice 18. storočia. V tomto období Bardejov prechádzal pomerne turbulentným vývojom, ktoré súviselo s politickým a vojenským dianím v krajine.

Bardejovské mestské hospodárstvo síce vo svojej výkonnosti pokleslo oproti 15. storočiu a prvej polovici 16. storočia, teda obdobiam, ktoré bývajú považované za zlaté obdobie dejín mesta, naďalej však vykazovalo pomerne stabilný vývoj, prípadne mierny pokles v dlhodobom horizonte.³³ Tento trend však koncom 17. storočia nadobudol výrazne krízové rozmery. Bardejov tiež už skôr nestíhal v hospodárskej a demografickej rovine udržiavať krok so silnejúcim susedným Prešovom a dostával sa do jeho tieňa.³⁴ Na území mesta zároveň od konca prvej tretiny 16. storočia, keď došlo k definitívnemu presadeniu sa reformačného hnutia, nebola svojimi štruktúrami oficiálne prítomná stará cirkev. Aj táto skutočnosť bola v období stupňujúceho sa úsilia o presadzovanie centrálnej panovníckej moci (a s ňou spriazneného katolicizmu) v stredoeurópskej Habsburskej monarchii zárukou problémov do budúcnosti.³⁵

V snahe brániť sa vplyvu vonkajších centralizačných a rekatolizačných procesov na mestskú komunitu sa Bardejov aktívne zúčastnil Tököliho aj Rákociho povstania, čoho dôsledkom bolo, že v období rokov 1680 – 1710 bol niekoľkokrát obliehaný, obsadený cisárskymi aj povstaleckými vojskami, dejiskom zavádzania rekatolizácie po potlačení povstania i dočasného obnovovania protestantských konfesiónálnych pomerov v ich priebehu. Ku komplikovanosti situácie a dramatickému zhoršeniu životných podmienok mešťanov v tomto ob-

32 Okrem Bardejova sú známe aj z iných hornouhorských slobodných kráľovských miest, napríklad z Prešova: MV SR, ŠA PO – p. Prešov (ďalej PO), f. Magistrát Prešova (ďalej MPO), *Iuramenta dominorum officialium et servitorum liberae regiae civitatis Eperies, Anno 1759*, č. j. 2379. Pozri tiež WIEDERMANNOVÁ, ref. 7, s. 151-158. Podobne aj v Levoči: MV SR, Štátny archív Levoča (ďalej ŠA – LE) – p. Levoča (ďalej LE), f. Magistrát mesta Levoča (ďalej MML), *Liber Iuramentorum in Republica Regiae Liberaeque Civitatis Leuchoviensis usitatorum*, odd. XXI., č. j. 87. Pozri tiež ŠTOLC, ref. 9, s. 197-247. Obdobnú situáciu nemožno vylúčiť ani v iných mestách.

33 JANKOVIČ, ref. 15, s. 114-120.

34 JANKOVIČ, ref. 15, s. 103-105, 112-113.

35 K výrazným kvalitatívnym zmenám v danej sfére dochádzalo predovšetkým od vlády Ferdinanda II. BIRELEY, Robert. Ferdinand II: Founder of the Habsburg Monarchy. In EVANS, Robert John Weston – THOMAS, Trevor Vaughan (eds.). *Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. London: Macmillan, 1991, s. 226-244. ISBN 9780333485682. Všeobecné spracovanie problematiky pozri tiež EVANS, Robert John Weston. *Vznik habsburské monarchie, 1550-1700*. Praha: Argo, 2003. ISBN 9788072034635.

dobí prispel aj požiar roku 1680 a morové epidémie v rokoch 1679 a 1710.³⁶ Výsledkom bol rozsiahly hospodársky aj demografický úpadok. Kým v polovici 17. storočia mal Bardejov približne 3 228 obyvateľov, roku 1711 možno ich počet odhadnúť iba na 1 500, čo predstavuje pokles o 56 %. Z pôvodných 14 poddanských obcí malo mesto roku 1711 k dispozícii už iba jednu.³⁷

Nasledujúce viac než polstoročie sa tak nutne nieslo v znamení postupnej obnovy života mesta v každom smere. Medzi rokmi 1720 a 1785 vzrástol počet jeho obyvateľov z 1 578 na 3 254 (zodpovedá približne stavu v polovici 17. storočia), čo predstavovalo nárast o 106 %.³⁸ Postupný hospodársky rast sa prejavil okrem iného aj tým, že sa Bardejovu podarilo do roku 1780 splatiť všetky mestské dlhy a nadobudnúť dokonca aktíva.³⁹ Do polovice 18. storočia sa tiež mestu podarilo aspoň čiastočne obnoviť svoje pozemkové vlastníctvo a získať späť niektoré svoje poddanské dediny, ktorých počet sa ustálil na šesť.⁴⁰

V priebehu sledovaného obdobia (obzvlášť na prelome 17. a 18. storočia) sa v duchu spomínaných tendencií ranonovovekého vývoja zmenil politický život mesta. Už od konca stredoveku v ňom aktívnu rolu zohrávala predovšetkým obmedzená skupina mešťanov. Spravidla šlo o užší okruh zámožných obyvateľov, mužov, živiacich sa ako obchodníci, ktorých ekonomické aj intelektuálne kontakty siahali v niektorých prípadoch aj do zahraničia, neboli teda limitovaní iba lokálnym prostredím.⁴¹

Najvýznamnejším orgánom samosprávy bola mestská rada, nazývaná tiež senát (*Senatus*), ktorá mala spravidla 12 členov (*Assessores, Senatores*) a na jej čele stál richtár (*Iudex*), v ktorého rukách sa pôvodne sústreďovali rozsiahle súdne, hospodárske a finančné právomoci. Ako poradný, príp. volebný orgán jestvovala v meste ešte tzv. volená obec (*Communitas selecta, Communitas*), ktorá mala pohyblivý počet členov (spravidla 30 – 40). Tí sa následne delili na stoly (*mensae*), na čele ktorých stáli tribúni ľudu (*Tribunus plebis, primarius*). Pôvodne malo mesto iba jedného tribúna ľudu a okrem neho na čele každého stola jed-

36 Najobširnejší výklad dejín mesta v danom období ponúka KÓNYA, ref. 19.

37 Tamže, s. 203; JANKOVIČ, ref. 15, s. 155-158; MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, príslušné účtovné knihy mesta počnúc č. j. 1807.

38 ŠPIESZ, ref. 19, s. 70.

39 Tamže, s. 76-77.

40 Tamže, s. 191.

41 K vrstv. tzv. mestských patricijov, z radov ktorých spravidla pochádzali členovia mestských rád, patrilo v prvej polovici 17. storočia približne 2 – 7 % obyvateľov mesta. V prípade Bardejova sa však svojím životným štýlom neodlišovali od „strednej vrstvy“ až tak výrazne ako v niektorých iných východoslovenských slobodných kráľovských mestách. MAREČKOVÁ, Marie. K sociálnemu postaveniu mestských notárov v Bardejove v prvej polovici 17. storočia. In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR odbor archívov a registratúr, 2005, s. 121. ISBN 8096912216.

ného „podtribúna“ (*Assessores, Seniores*).⁴² Väčšina držiteľov mestských práv nebola súčasťou týchto orgánov, a teda sa nezúčastňovala aktívne na politickom živote. V Bardejove však bola úloha tejto tzv. čiernej obce (*communitas nigra, tota communitas*) o niečo väčšia než v iných mestách regiónu,⁴³ keďže k viacerým závažným rozhodnutiam v závere 17. storočia a na začiatku 18. storočia boli prizvaní všetci plnoprávni mešťania.⁴⁴

Každoročne začiatkom januára – presný dátum nebol stanovený – dochádzalo k voľbám, pri ktorých najprv zhromaždená volená obec zvolila spoločným hlasovaním (*communi suffragio*) richtára a členov mestskej rady. Potom nasledovalo zloženie prisah na radnici, ktorá bola jedným zo symbolov politických práv komunity.⁴⁵ Nasledujúci deň boli prerozdelené ostatné úrady a ustanovená nová volená obec. Práve tieto udalosti boli výrazom slobody a kontinuity privilegovaného postavenia mestskej komunity. Voľby sa mali diať z vôle jej členov, zaužívaným spôsobom (*modo usitato*). Aj zvolené osoby sa zaväzovali slúžiť v prvom rade mestu a politickému ideálu komunity, nech už to pre konkrétnych jednotlivcov malo v praxi rôzne významy.⁴⁶

Na konci 17. storočia sa však v tejto sfére začal proces, ktorý následne pokračoval počas 18. storočia, a to zásahy centrálnej moci do politického diania v meste, ktoré bolo dovtedy výlučne v réžii komunity. Postupne tak dochádzalo k omnoho pevnejšiemu začleňovaniu miest ako potenciálneho zdroja financií pre fiškálne potreby štátu do jeho inštitucionálneho rámca.⁴⁷ Predmetom tohto

42 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum amplissimi Senatus Bartphensis, annorum 1686 – 1690*, č. j. 58, s. 147; *Protocollum Amplissimi Senatus Liberae ac Regiae Civitatis Bartphensis 1699 – 1700*, č. j. 60, s. 269.

43 SZÉGHYOVÁ, Blanka. Úradníci a zamestnanci súdnej samosprávy v mestách Pentapolitany v 16. storočí. In *Historické štúdie*, 2013, roč. 47, s. 73-88. ISSN 0440- 9515; SZÉGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: VEDA, 2016. ISBN 9788022414999; KÓNYA, ref. 19, s. 29.

44 Šlo napríklad o odmietnutie vydania slovenského evanjelického kostola cisárskym vojskám a jágerskému biskupovi v apríli roku 1671, odmietnutie kapitulácie pred kuruckými jednotkami na jeseň 1678, prijatie podmienok obliehajúcich cisárskych veliteľov v závere Rákociho (roku 1710) povstania. KÓNYA, ref. 19, s. 42, 58, 202; MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum Magistratuale 1675 – 1681*, č. j. 56; *Protocollum Magistratuale 1709 – 1712*, č. j. 63.

45 V polovici 17. storočia bolo z mestskej pokladnice vyplatené zhotovenie kamennej sochy rytiera Rolanda, symbolu meštianskej hrdosti komunity a jej politických elít, ktorá bola následne osadená na štít radnice. Ako ironickú zhodu okolností možno vnímať fakt, že v roku 1732, v čase oslabenia predošlej mestskej samosprávy a jej začleňovania do byrokratického aparátu centralizujúcej sa monarchie, sa socha počas víchrice zo štítu radnice zrútila. Keďže sa pritom poškodila, následne bola uchovávaná už vo vnútri.

46 Pozri napr. MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum 1686 – 1690*, č. j. 58, s. 144.

47 NÉMETH, István H. Košice: a drift in the European municipal politics. In HAJDUOVÁ, Má-

úsilia sa stala tak dovtedajšia podoba samosprávy, ako aj mestom zastrešované protestantské cirkevné štruktúry. V prípade Bardejova (a ďalších slobodných kráľovských miest na severovýchode krajiny) využila centrálna moc na začiatku procesu v závere 17. storočia odhalenie Vešelénih sprisahania a účasť v Tököliho a neskôr aj Rákociho povstaní na strane povstalcov ako zámienku na predtým ťažšie realizovateľné zásahy do vnútorných záležitostí mesta.⁴⁸

Na tieto ciele poslúžila Spišská komora a jej vyslanci, ktorých od sedemdesiatych rokov 17. storočia vysielala na každoročné obnovovanie magistrátu, voľbu richtára a mestských úradníkov. Zástupcovia centrálnych úradov tak vyvíjali na členov prísaznej obce priamo i nepriamo nátlak, aby boli – najmä spočiatku – uprednostnení príslušníci rímskokatolíckej cirkvi.⁴⁹ Snahy tohto druhu so sebou však prinášali rôzne komplikácie, z ktorých najvýraznejšia bola absencia vhodných kandidátov katolíckeho vierovyznania, keďže v meste nejestvovali oficiálne rímskokatolícke cirkevné štruktúry už takmer pol druhu storočia a do radov tejto cirkvi sa hlásilo nanajvýš zopár jednotlivcov na predmestiach. Preto bolo nutné siahať k osobám zvonka a tak narúšať uzavretosť a jednotnosť mestskej komunity vonkajšími elementmi, ako napríklad zapájanie príslušníkov okolitej šľachty alebo aj úradníkov podliehajúcich komore (napr. vyberača tridsiatku v meste) do mestskej samosprávy. Samozrejme, aj v rámci mestskej komunity sa našli jednotlivci, ktorí boli pod väčším či menším nátlakom ochotní konvertovať ku katolicizmu, ak to ešte navyše prinášalo so sebou výhodnejšie postavenie v mestskej komunite a jej mocenských štruktúrach. Príznačná je v tomto smere situácia z roku 1686, keď bol Bardejov po potlačení povstania obsadený cisárskym vojskom. Napriek očakávaniam komory bol pre nedostatok vhodných katolíckych mešťanov zvolený opäť evanjelický magistrát na čele s richtárom Samuelom Eißdörferom. Preto sa voľby museli v marci opakovať, opäť v prítomnosti zástupcu komory bardejovského tridsiatnika Jána Szegeদিho. Na druhý

ria – BARTOŠ, Martin (eds.). *Košice in the Coordinates of European History*. Košice: City of Košice – The Košice City Archives, 2013, s. 224-225. ISBN 9788097156688; ŠPIESZ, ref. 19, s. 29-32; MILLER, ref. 4, s. 156-157, 194-195.

48 KÓNYA, ref. 19, s. 56-59, 108-109, 133-138.

49 V mestských knihách sa pri informáciách o voľbe nového magistrátu pravidelne objavujú zmienky o prítomnosti komisára Spišskej komory (*Commissarius*), pričom voľba sa odohrávala často pod jeho vedením (*praesidio, sub cujus auspiciis*). Napríklad MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum 1699 – 1700*, č. j. 60, s. 1-2 (rok 1699), s. 269-270 (rok 1700); *Protocollum Magistratuale Urbis Bardfensis Annorum 1713 – 1715*, č. j. 64, s. 8-12 (rok 1713), s. 279-282 (rok 1714). Pozri tiež NÉMETH, István H. Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In *The Hungarian Historical Review*, 2012, roč. 1, č. 1-2, s. 56-57. ISSN 2063-9961.

pokus sa už richtárom stal katolík, konvertita Leonard Wagner a aj do mestskej rady sa dostali viacerí katolíci.⁵⁰

Tieto protireformačné snahy možno pozorovať aj v textoch zachovaných prisah z tohto obdobia. Je pre ne príznačné, že už obsahujú formulácie, ktoré boli pre protestantských obyvateľov vnútorne religiózne problematickou záležitosťou a tento stav pretrvával viac-menej počas celého skúmaného obdobia. Napríklad v roku 1687 sa pri prisahaní vernosti „*neymilostiwegssymu Panu, Panu Leopoldowy Perwsymu, Cysary Rymskemu a Kraly Uherskemu a Cseskemu, takže wisoczce urzeneg werchnosty slobodneho Kralowskeho mesta Bardiowa*“ tak dialo s odvolávaním sa na prisahu „*Bohu w Trogicy gedynemu, Panne Marigy a wsytwym Bozym swetym*“.⁵¹

Práve formulácia, ktorá za svedka prisahy povolávala okrem Svätej Trojice aj Pannu Máriu a svätých bola v príkrom rozpore s náboženským presvedčením evanjelikov, ktorí odmietali vzdávať úctu takouto formou komukoľvek inému než Bohu. Tento príklad možno porovnať s o niečo starším nemeckým textom, kde je rovnako vyjadrovaná, okrem iného, vernosť „*unsern gnädigen Herrn Herrn Leopoldo König in Hungern*“, odvoláva sa však len na Boha (*Gott*) a evanjelium (*heiliges Evangelium*).⁵² V neskorších uniformovaných textoch sa v priebehu 18. storočia objavuje už výlučne prisaha „*Deo Patri, Filio et Spiritu Sancto, Sacro Sanctae et individuae Trinitati, Beatissimae et Immaculatae Virgini Mariae, et omnibus Sancti et Electi Dei*“.⁵³

V ére, keď náboženské presvedčenie a vernosť jeho zásadám zohrávali veľmi dôležitú úlohu v živote jednotlivca aj spoločnosti, nešlo o zanedbateľnú drobnosť. Ako som spomenul, práve na tomto možno zreteľne pozorovať konfesionalizáciu obsahu prisázných formúl. Nešlo iba o zvyčajnú prisahu, ktorá ako garanta povolávala božstvo. Tým, že protestantské konfesie sa negatívne vymedzovali voči prílišnému rozvíjaniu mariánskeho kultu a kultu svätých, akákoľvek takáto zmienka predstavovala konfesionálne a zároveň aj politické svedectvo. Prisahy neboli v tomto čase iba ritualizovaným pragmatickým nástrojom formovania právnych princípov, na ktorých fungovala spoločnosť. Ich obsah, ideologicky formovaný, sa stal záležitosťou svedomia jednotlivca a jeho osobnej zodpovednosti. Ak sa teda človek s obsahom predloženej prisahy nestotožňoval, jej odriekanie sa mohlo stať výrazným morálnym problémom.⁵⁴

50 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum 1686 – 1690*, č. j. 58, s. 1-5, 69-74. Pozri tiež KÓNÝA, ref. 19, s. 109-110.

51 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Formulae iuramentorum*, č. j. 915, s. 197.

52 Tamže, s. 15.

53 Tamže, s. 32.

54 V tomto kontexte je dôležité spomenúť, že v konfesionálne ladených textoch prisah nadobú-

Ďalším dôležitým aspektom je tiež, že prisahy mali verejný charakter a zasahovali sféru osobnej cti, a teda aj z tohto uhla sa im prikladal primeraný význam. V danej súvislosti sú zaujímavé príklady konvertitov, ktorí pod tlakom okolností a vidinou možnosti aktívnej účasti na politickej správe mesta, boli ochotní prijať takéto formulácie, zväčša v súvislosti so svojou konverziou k rímskemu katolicizmu. Takýto postup sa však nezriedka stretával s nesúhlasom alebo až otvoreným opovrhnutím zo strany bývalých súpercov. V Bardejove boli takéto konverzie súčasťou politického boja miestnych elít, predovšetkým v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 17. storočia.⁵⁵

Vyžadovanie odriekania prisahy „*Blahoslavenej Panni Marii, Materi Bozej*“ a svätým sa dostalo aj do *Resolutio Carolina* a stalo sa jedným z viacerých sporných bodov, ktoré sa snažili protestantské deputácie pravidelne predkladať panovníkovi, najprv Karolovi III. a neskôr Márii Terézii.⁵⁶ Práve vzhľadom na spomínanú závažnosť priznávanú prisahám v tomto období to bol pomerne účinný nástroj, ako eliminovať priamy vplyv protestantov na mestskú samosprávu a vôbec na riadenie úradov podliehajúcich centrálnej moci.

Predovšetkým za vlády Karola III. sa však uplatňovala aj politika *ad hoc* výnimiek.⁵⁷ V jednotlivých prípadoch, z ktorých bol každý individuálne posudzovaný, mohol byť prípadný uchádzač o funkcie v magistráte oslobodený od odriekania dekretálnej prisahy v predpísanej podobe, teda so zmienkou o Panne Márii a svätých. Bardejov bol však pre panovnícku moc celkom dobrým príkla-

dalo podobu politického svedectva nielen to, čo sa v prisahách nachádzalo, ale aj to, čo v nich chýbalo. Príznačná je napríklad epizóda z roku 1639, keď v protestantskej Levoči skladal Štefan Čáki (Chaky, Csáky), sám katolík, prisahu pri nástupe do funkcie spišského župana. Župným notárom mu vtedy bola predčítaná prisaha, z ktorej bola vynechaná zmienka o Panne Márii a svätých, čo sa stretlo s jeho dôrazným odporom. Obrad mohol teda pokračovať až po zohľadnení týchto námietok a použití prisahy odvolávajúcej sa aj na Pannu Máriu a svätých. BIZOŇOVÁ, Monika. Rehoľné komunity na Spiši. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav Andrzej (eds.). *Historia Scepusii, vol. 2*. Bratislava: Post Scriptum, 2016, s. 735. ISBN 9788022342100. Za upozornenie na informáciu ďakujem Mgr. V. Olejníkovi.

55 KÓNYA, ref. 19, s. 58-59, 89-90.

56 V tejto záležitosti však na základe ústupku panovníka jestvovala prechodná výnimka zo skladania prisahy, ktorú bolo možné udeliť protestantským funkcionárom po oznámení ich prípadu Kráľovskej miestodržiteľskej rade a schválení panovníkom alebo palatínom. Otázka dekretálnych prisah si pre protestantov zachovala vážnosť aj neskôr, čo sa odzrkadlilo v tom, že bola pravidelnou súčasťou požiadaviek evanjelických deputácií k Márii Terézii. KOWALSKÁ, Eva. Uhorskí protestanti a viedenský dvor: formovanie cirkevnej politiky habsburského štátu pred rokom 1781. In *Historický časopis*, 2002, roč. 50, č. 3, s. 407-408, 412; KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava: Veda, 2001, s. 14-15, 18-19. ISBN 8022407046.

57 V prípade Bratislavy boli od tejto povinnosti protestanti oslobodení aj na základe privilégia Leopolda I. z 26. januára 1700, čo však neznamenalo, že by neskôr v danej veci nedochádzalo ku kontroverziám. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, ref. 56, s. 33.

dom dôsledného uplatňovania jej nariadení, pretože už v závere 17. storočia sa, napriek evanjelickej väčšine v populácii, v mestskej rade nenachádzal žiaden ich zástupca a neskôr, s výnimkou prerušenia počas Rákociho povstania na začiatku 18. storočia, tento stav pretrvával až do roku 1781.⁵⁸

O niečo flexibilnejšia bola ale situácia v Bardejove (a ďalších hornouhorských slobodných kráľovských mestách) v prípade prisah, ktoré boli skladané pri prijímaní do meštianskeho stavu. Počas celého 18. storočia si protestanti zachovávali výraznú väčšinu v mestskom obyvateľstve, pričom do ich radov patrilo aj nemálo významných rodín. Bolo teda nepredstaviteľné, aby boli protestanti úplne vylúčení z prístupu k meštianskym právam tým, že by sa im nevychádzalo v ústrety vo veci textu prisah. V záznamoch Miestodržiteľskej rady sa tak pri nekatolíkoch často objavujú zmienky, že dotyčný zložil prisahu „*sine pronuntiatione verborum per B. V. M. et OO. S.S.*“⁵⁹

Zaujímavým aspektom je i vyrovnávanie sa so situáciou vzniknutou v dôsledku politického a vojenského vývoja v krajine. Zachovala sa napríklad prisaha vernosti, ktorú museli zložiť bardejovskí zástupcovia bezprostredne po vstupe cisárskych vojsk do mesta 11. decembra 1710. V nej sa každý zo zainteresovaných priznával a vyjadroval ľútosť, že sa „*proti yeho Jasnosti Rimskeho a Kralowskeho Majestatu [...] Krali a Panu, do Rakocowskej Rebeliy a Confederatij semse wpustil a gei priwolil*“. Zároveň sa ďalej každý zaväzoval, že „*od teyto godini [...] yeho Jasnosti Cisarskey Rimskey a Kralowskey nawzdi a na každi csas werni y z wilošenim moyeho žiwota, az do ostatney kwapki kerwi, tak yako na werneho a sprawedliwego poddaneho se swecsi a prinalezi, budem*“. Tento záväzok bol ďalej doplnený sľubom: „*Take nepratelom nepratel a Pratelom Pratel zustawat budem. A gestli bich co neymensihio slisel, co bi proti yeho Jasnosti Cisarskey i Kralowskey bilo, zaraz a bez wseckeho odkladania yeho Jasnosti nayblissimu Wogenskemu Generalowi, Commendantowi aneb officirowi wernie oznamim i napotim do zadney Taktij a Rebeliy se newpustim a nepriwolim.*“⁶⁰

Cisársky dvor si takto snažil zabezpečiť zázemie a vernosť mestských úradníkov. Iróniou ale je, že iba pár rokov predtým skladali mestské úrady obdobnú prisahu Rákocimu. Možno tu hovoriť o istej forme vynucovania si špecifickej podoby disciplíny a podriadenosti voči panovníkovi od jeho vlastných

58 ŠPIESZ, Anton. Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681 – 1781. In *Historický časopis*, 1991, roč. 39, č. 6, s. 607. Doterajší výskum zatiaľ neumožnil toto tvrdenie revidovať a priniesť príklady poskytnutých výnimiek pri skladaní dekretálnej prisahy bardejovskými mešťanmi usilujúcimi sa o vstup do magistrátu. Pri prijímaní meštianskeho práva bola situácia odlišná.

59 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL), f. Helytartótanácsi levéltár – sectio C24, *Acta Neo-Civium*, lad. A, fasc. 1, č. 3, s. 13-15, 75.

60 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Formulae iuramentorum*, č. j. 915, s. 201 (nemecká verzia), 203 (slovenská verzia).

poddaných, ktorý bol síce diktovaný aktuálnou potrebou, napriek tomu v ňom badať náznaky dlhodobejšieho procesu usilujúceho sa o posilnenie panovníckeho dohľadu. Na vernosť získaval svojím spôsobom monopol panovník, obdobné systémy právnych štruktúr, viazaných prísahami, na nižších priečkach rebríčka neboli žiaduce, boli narúšaním monopolu centrálnej moci.⁶¹

* * *

Spočiatku na výkon rozhodnutí dvora musel dohliadať osobne vyslanec komory.⁶² V prípade Bardejova často šlo o správcu miestnej tridsiatkovej stanice. Ten sa napríklad v mene panovníka a Komory zúčastňoval volebných zasadnutí magistrátu začiatkom roka, kde dohliadal na ich priebeh v súlade s panovníkovými inštrukciami. V niekoľkých prípadoch, keď došlo k zmene politickej situácie, sa podieľal aj na zorganizovaní nových volieb v inom termíne, kde boli „napravené“ predošlé volebné rozhodnutia.⁶³ Časom však už jeho osobná prítomnosť prestávala byť nevyhnutnou až napokon vymizla úplne. Magistrátu iba ostala povinnosť o priebehu volieb informovať príslušné inštitúcie.

Inštrukcie, ktoré prichádzali z centra, a zároveň dokumenty s informáciami o politickom a hospodárskom riadení mesta, ktoré do centra boli povinne odosielané, predstavovali najmä spočiatku ďalší zásah do vtedajšej meštianskej hrdosti a identity. Aj v prípade, že zástupca komory by sa osobne nebol zúčastnil volieb, inštrukcie o ich konaní prichádzali z panovníckeho dvora alebo z Miestodržiteľskej rady pravidelne, rok čo rok.⁶⁴ Udalosť, ktorá bola pôvodne výrazom mestských práv a konala sa na základe vlastných tradícií, sa takýmto „komunikačným prerámčovaním“ stávala skôr výrazom panovníckej vôle. Mestské účty sa pôvodne tiež predkladali na kontrolu iba zástupcom mestskej komunity v tzv. širšej obci, teraz sa dôležitou povinnosťou magistrátu stávalo ich odosielanie Komore, ktorá mohla v prípade potreby aj sama zasiahnuť do hospodárenia mesta.⁶⁵

61 PRODI, ref. 11, s.197-244.

62 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum Magistratuale Liberae ac Regiae Civitatis Bartphensis ab anno 1725 – 1727*, č. j. 68; *Protocollum amplissimi Senatus Bartphensis, annorum 1686 – 1690*, č. j. 58; ŠPIESZ, ref. 19, s. 33-34.

63 Príkladom takejto situácie je rok 1686, keď boli v riadnom termíne v januári zvolení členovia mestskej rady a richtár, evanjelici činní v predošlom období počas Tököliho povstania. Na základe inštrukcií z komory však došlo v marci toho roku k opakovaným voľbám pod dozorom správcu bardejovskej tridsiatkovej stanice Jána Szegediho. MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum amplissimi Senatus Bartphensis, annorum 1686 – 1690*, č. j. 58, zápis k 23. marcu 1686. Pozri tiež KÓNYA, ref. 19, s. 109.

64 Záznamy o tom, príp. prepísané texty kráľovských listov v danej veci sa nachádzajú v magistrátnych protokoloch z daného obdobia, napr. MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum Magistratuale Liberae ac Regiae Civitatis Bartphensis ab anno 1725 – 1727*, č. j. 68.

65 ŠPIESZ, ref. 19, s. 75-77.

Mestský úradník nadobúdala postavenie akéhosi zástupcu panovníka v prostredí mesta. Úlohy, ktoré mu boli zverené, vykonával síce v záujme komunity a z jej vôle tak, ako sa to naďalej deklarovalo, ale záujmom mesta bola napokon – predovšetkým v politických záležitostiach – aj tak čoraz viac akceptácia zásad vychádzajúcich z dvorského centra. Snaha o uniformizáciu slávila úspechy naďalej aj v prisahách samotných – používali sa univerzálne formulácie, ktoré boli využiteľné vždy znova, stačilo zmeniť meno panovníka v texte.⁶⁶ V prípade prisahy tribúna Ľudu Samuela Vagnera z marca 1757 sa meno mesta nespomína vôbec, takže napokon bolo možné záväznú formu prisahy používať v nezmenenej podobe naprieč slobodnými kráľovskými mestami.⁶⁷

V prisahách pri prijímaní nových mešťanov však dôraz na mestskú komunitu ostával naďalej explicitne vyjadrený. Ustálené zvraty o tom, že človek bude „*nepratel nepratelom, a pratelom pak yeyich pratel*“, že „*w csase potrebi ze zbrogu mogu, wedle susedoch mogich se zawzdy stawim*“, „*slawnemu Magistratowi tohoto Mesta wzdy poslussni budzem a werni wedle mogeg mossnosti*“, „*od wsseligakeg skodi obhagowat*“ a tiež „*z zadnima cudzima, ktery Burgerrecht ne magu, na skodu yeho Jasnosti Cz. a Kr., gako y tohoto Mesta nigaki Handel prowadzit ne budem*“.⁶⁸

Samozrejme, ide o stále sa opakujúce schémy, nie príliš odlišné od obdobných textov v iných mestách v danom období.⁶⁹ Predsa len však ich obsah odzrkadľuje to, čo bolo pociťované ako dôležité pre život akejkoľvek mestskej komunity, a to vedomie spoločnej identity obyvateľov mesta a potreby jej pestovania. Sú, takpovediac, svedectvom politiky mesta. Magistrát sa snažil takto deklaratívne vstúpiť do meštianskeho povedomia poslušnosť voči svojim nariadeniam a uznávanie svojho dominantného postavenia v komunite. Pri vymenovaní konkrétnych záväzkov ako brannej povinnosti či obchodných obmedzení, ktoré by mohli mestu škodiť, ide nielen o povinnosti voči vrchnosti, ale aj voči komunite ako takej. V konečnom dôsledku tak tieto prisahy, napriek všetkej svojej zdanlivej rétorickej schematickosti, predstavujú „politický program“ spoločenstva ako takého.⁷⁰

66 ŠPIESZ, ref. 19, s. 34, 41-44. Napr. od Karola VI. cez Máriu Teréziu až k Jozefovi II., MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Formula iuramentorum*, č. j. 915, s. 10-12.

67 ŠA PO - p. BJ, f. MMB - Knihy, *Formula iuramentorum*, č. j. 915, s. 21.

68 Tamže, s. 11-10, 169 (*Prisaha pre Mladich Mestsanoch*) – druhý príklad pochádza až zo záveru 18. storočia, obsahuje však v podstate rovnaké formulácie ako viac než storočie staršie texty.

69 V rovnakom duchu sú aj podobné texty z blízkeho Prešova z polovice 18. storočia, aj keď po formálnej stránke nie sú identické. MV SR, ŠA PO – p. PO, f. MPO, *Iuramenta dominorum officialium et servitorum liberae regiae civitatis Eperies, Anno 1759*, č. j. 2379 (*Artikuli na ktere gedenkaždy, kteri mesticku sprawedliwost, anebo mestianstwi chce dostaty, musy prisahaty*).

70 MILLER, ref. 4, s. 58, 133.

Potrebné je zohľadniť tiež jazykovú stránku jednotlivých textov. Jazyk je totiž nielen nástrojom prenosu tých informácií, ktoré sú explicitne vyjadrené v komunikácii, ale aj tých, ktoré sa skrývajú za okolnosťami jeho použitia, a vypovedajú teda o sociálnych a kultúrnych rolách, ktoré plní.⁷¹ Citáty prísah uvádzané v texte boli predovšetkým v slovenčine.⁷² Väčšina mestských kníh, právnej dokumentácie a účtov sa ale v tomto období naďalej viedla v latinčine. V niektorých situáciách je však možné v prameňoch nájsť hlasy iných, vernakulárnych jazykov. Deje sa tak napríklad pri zápisoch výpovedí niektorých svedkov na súdnych procesoch. Ďalšou kategóriou v 17. a 18. storočí sú texty prísah. Dostatočná znalosť latinčiny totiž nebola samozrejmosťou v radoch mešťanov, nie to ešte ak sa schádzalo po spoločenskom rebríčku nižšie do prostredia remeselníkov na predmestiach či služobných zamestnancov mesta alebo na vidiek.⁷³

Zároveň je ale potrebné mať na zreteli, že používanie daného jazyka nebolo len výlučnou záležitosťou jeho zrozumiteľnosti pre konkrétneho používateľa. Istú úlohu v tomto smere zohrávala aj skutočnosť, aké sociálne postavenie či prestíž daný jazyk mal. Uprednostňovanie niektorých jazykov či presadzovanie sa ďalších tak možno vnímať ako príznak hlbších spoločenských procesov prebiehajúcich v pozadí.

Ako už bolo naznačené, raný novovek je v európskych dejinách tradične vnímaný ako obdobie nástupu vernakulárnych jazykov a ústupu latinčiny z jej do-

71 Stručný súhrnný úvod do problematiky pre raný novovek ponúka BURKE, *Jazyky a spoločensví*, ref. 31, passim.

72 Ambíciou textu nie je venovať sa lingvistickým otázkam v pravom zmysle slova. Pri používaní termínu „slovenčina“ pre dobovú formu nadregionálne zaužívaného kultúrneho jazyka, ktorý bol formálne ovplyvňovaný z jednej strany češtinou (neskôr označovanou ako bibličtina), z druhej strany miestnymi dialektmi, je smerodajná práca KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol. *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. ISBN 802230249X. Pozri tiež STANISLAV, Ján. *Dejiny slovenského jazyka V: Syntax 2*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973; DORUEA, Ján. O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. In *Slavica Slovaca*, 1967, roč. 2, č. 1, s. 23-35; DORUEA, Ján. Slovenčina v Bardejove podľa zápisov v súdnych protokoloch zo 17. storočia. In *Nové Obzory*, 1975, roč. 17, s. 416-427. ISSN 0546-8051; ĎUROVIČ, Lubomír. Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. In *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*, 1993, roč. 109, č. 3, s. 88-101. ISSN 1335-7786; ĎUROVIČ, Lubomír. Vývin kodifikácie pred Bernolákom. In *Slovenská literatúra*, 1990, roč. 37, s. 56-66. ISSN 0037-6973.

73 Znalosť latinčiny medzi širšími vrstvami obyvateľstva pravdepodobne nebola dostatočná na to, aby boli jeho príslušníci schopní porozumieť všetkému potrebnému pri takýchto právnych úkonoch. Na druhú stranu, znalosť niektorých latinských slov a bežne používaných fráz, aj bez nutnosti chápať ich gramatickú štruktúru, mohla byť celkom rozšírená, čo sa javí ešte výraznejšie z ohlasov západných cestovateľov, aj keď majú často skôr anekdotický charakter. Pozri napr. TÓTH, István György. *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Budapest: CEU Press, 2000, najmä s. 136-143. ISBN 9789639241305.

vtedajších pozícií. Okrem iných faktorov k tomu výrazne prispelo reformačné hnutie, ktoré kládlo veľký dôraz na to, aby cirkevná liturgia a náboženské texty vrátane Biblie boli preložené do jazyka, ktorý by bol zrozumiteľný širším vrstvám obyvateľstva.⁷⁴ Dlhodobý trend nástupu vernakulárnych jazykov je pozorovateľný aj v prostredí hornouhorských slobodných kráľovských miest, kde sa už od 15. storočia v oficiálnom používaní presadzovala predovšetkým nemčina. Vývoj späť s nástupom reformačných myšlienok tento trend len ďalej posilnil. Prostredie hornouhorských miest je však zaujímavé tým, že šlo o etnicky rôznorodú oblasť, ktorej obyvatelia používali rôzne jazyky v rôznych kontextoch.⁷⁵

Nemčina si v úradnej dokumentácii zachovávala popri stále oficiálnej (a teda aj používanej) latinčine významné postavenie. Súviselo to do značnej miery s konzervativizmom mestských politických elít a čiastočne možno tiež predpokladať ich snahu vymedzovať sa voči príchodu nových členov do svojich radov, predovšetkým z etnicky odlišného okolia. Už z roku 1530 sú v prípade Bardejova doložené spory medzi nemeckým patriciátom na jednej strane a etnicky slovenskými a poľskými mešťanmi na strane druhej. Vtedy sa mestská rada obrátila na panovníka Ferdinanda I. so žiadosťou o udelenie práva, na základe ktorého by bolo možné zamedziť ďalšiemu usádzaniu sa Slovákov a Poliakov v meste. Zdôvodňovalo sa to tým, že pre rozdielnosť reči a národnosti povstávajú medzi mešťanmi nepokoje a nedorozumenia. Kráľ vtedy žiadosti vyhovel.⁷⁶ Do istej miery to súviselo pravdepodobne s nástupom radikálnejších reformačných myšlienok v meste pod vedením kazateľa Wolfganga Schustela a zánikom augustiniánskej rehoľnej komunity v meste.⁷⁷

74 Špecifický prípad slovenských evanjelikov je rozoberaný na viacerých miestach, pozri napr. KOWALSKÁ, Eva. Language as a means of transfer of cultural values. In BURKE, Peter – PO-CHIA HSIA, Ronnie (eds.). *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 52-64. ISBN 9780511497193; KOWALSKÁ, Eva. Sila a slabosť uhorských miest v procese konfesionalizácie. In *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. toletí*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 419-420.

75 BURKE, *Jazyky a společenství*, ref. 31, napríklad na s. 106 upozorňuje na základe svedectva J. A. Komenského o Blatnom Potoku (Sárospataku) na zaujímavý prípad, ktorý predstavuje multilinguálne Uhorsko.

76 JANKOVIČ, ref. 15, s. 109, uvádza citát z Ferdinandovej odpovede: „(J)udex, jurati ceterique cives civitatis nostrae Bartphensis declaraverunt nobis, quemadmodum inter eos jam saepius ob diversitatem linguarum et nationum graves fuissent ortae dissensiones, fierent etiam modo.“ Danej otázke sa však čiastočne venovali aj niektorí starší autori, napr. VARSÍK, Branislav. K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku. In MÉSÁROŠ, Július (ed.). *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 67-68; VLACHOVIČ, Jozef. Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí. In Tamže, s. 77-78.

77 Všetky okolnosti týchto udalostí zatiaľ nie sú dostatočne známe na to, aby ich bolo možné jasne interpretovať. BODNÁROVÁ, Miloslava. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In ULIČNÝ, Ferdinand (ed.). *Reformácia na východnom Sloven-*

O istom druhu jazykovej politiky – alebo aspoň úsilia v tomto smere – svedčí aj zasadnutie Pentapolitany, ktoré sa konalo 29. marca 1571 v Košiciach. Zúčastnení zástupcovia hornouhorských slobodných kráľovských miest sa tam zaviazali, že sa budú vo svojich komunitách pridŕžať nemeckej reči.⁷⁸ O tom, že nemecký jazyk mal významné postavenie svedčí v konečnom dôsledku aj fakt, že takmer všetky zápisnice zasadnutí mestských orgánov sú z obdobia 16. a 17. storočia vedené v nemčine, jedinou výnimku predstavujú latinské dokumenty. Nemčina plnila v tomto období teda úlohu jazyka politických elít, v danom spoločenstve mala vyšší status. Možno to napokon usudzovať aj z prípadov, keď sa niektorí jednotlivci, ktorí v bežnej komunikácii používali slovenčinu alebo poľštinu, na mestskú radu obracali v nemčine.⁷⁹

Na druhú stranu ale pod vplyvom reformácie bol podporovaný náboženský život v každom jazyku, ktorý bol v danej komunite používaný. V prípade Bardejova je už od polovice 16. storočia⁸⁰ doložená aj prítomnosť slovenského kazateľa, ktorý bol financovaný podobne ako jeho nemecký kolega z mestského rozpočtu. Táto situácia v bardejovskom evanjelickom zbore pretrvávala v podstate až do 20. storočia. Roku 1639 bol zase pri príležitosti stého výročia začiatku reformácie v meste (rátanej od návratu Leonarda Stöckela z Wittenbergu roku 1539) slovenskej evanjelickej komunite slávnostne odovzdaný do užívania novozrekonštruovaný kostol, bývalý augustiniánsky kostol sv. Jána Krstiteľa.⁸¹

Zároveň už na prešovskej synode v roku 1540 sa zástupcovia slobodných kráľovských miest Prešova, Sabinova a Bardejova uzniesli na článkoch, ktorými sa mal riadiť ich náboženský život. V druhom bode sa objavuje reformačná zásada, že obrady sa majú vykonávať v reči, ktorej všetci rozumejú.⁸² V ôsmom bode pri vyslovovaní povinnosti vyučovať mládež katechizmu sa zároveň uvádza na

sku v 16. – 18. storočí. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 22-23. ISBN 8096795112; BUNYITAY, Vincze – RAPAICS, Rajmund – KARÁCSONYI, János (eds.). *Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitújítás korából, tom. I (1520–1529)*. Budapest: Szent István Társulat, 1902, č. 386, s. 678; č. 390, s. 382.

78 HALAGA, Ondrej Richard. Spoločenstvá miest na Slovensku. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin: Osveta, 1984, s. 59.

79 Napríklad súdny proces bardejovského mešťana poľského pôvodu, Jána Dušika z roku 1649: MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Liber haereditatum, dividendarum et divisarum in libera ac regia civitate Bartphensi (ab anno 1646 usque 1690)*, č. j. 40, s. 158. Pozri tiež nižšie.

80 JANKOVIČ, ref. 15, s. 134-135.

81 Tamže, s. 141; JANKOVIČ, Vendelín. Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove. In *Historický časopis*, 1990, roč. 38, č. 5, s. 639-650; MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Účtovná kniha mesta*, č. j. 1315.

82 THURY, Elete (ed.). *Magyar protestáns egyháztörténeti Adattár, tom. VII*. Budapest: Magyar protestáns irodalmi társaság, 1908, č. 3, s. 13-19, tu s. 14: „*Ceremoniae peragantur eo sermone, quem omnes intelligunt ut omnia cedant, ad aedificationem ecclesiae.*“

tento účel vhodný Lutherov *Malý katechizmus*. V jednom neskoršom rukopise článkov sa spomína jeho slovenský preklad.⁸³ V bardejovskej tlačiarni Dávida Gutgessela zároveň vyšiel ako prvá „slovenská kniha“ roku 1581 preklad *Malého katechizmu* Martina Luthera, tzv. *Bardejovský katechizmus*.⁸⁴ V náboženskej oblasti teda pod vplyvom reformácie dostávali priestor rôzne jazyky, dôraz bol skôr kladený na prístup širokých vrstiev k náboženským textom. Aj v politickej sfére sa však časom menili roly, ktoré jednotlivé jazyky v mestskej komunite zohrávali. Príkladom na to môžu byť analyzované prisahy.

Spomínaná kniha prisah obsahuje spolu pre obdobie cca 1680 – 1792 88 textov rôznych prisah alebo dokumentov inej právnej povahy.⁸⁵ Z nich je napísaných 35 po latinsky (*Latine*), 29 po slovensky (*Slawonice*), 21 po nemecky (*Germanice*) a 3 texty sú v maďarčine (*Ungarice*). Je potrebné ale tiež zohľadniť skutočnosť, že nie pri každom zapísanom dokumente ide o samostatnú jednotku, ktorá by s ostatnými nemala veľa spoločného. Skôr naopak, celkom často sa vyskytujú prípady, že jedna formulácia je súčasne uvedená vo viacerých jazykových variantoch (pričom za takýchto okolností je každý text zarátaný do vyššie spomínaného súčtu ako samostatná položka).

Pri samostatných dokumentoch nachádzajúcich sa iba v jednej jazykovej podobe sú počty nasledovné: výlučne latinských textov je 22, výlučne slovenských 15, výlučne nemeckých 7. Maďarské texty sa samostatne nevyskytujú vôbec, vždy sa týkajú iba formulácií, ktoré sú zároveň uvádzané aj v ďalších jazykoch, a to v jednom prípade spolu s nemčinou a slovenčinou, v dvoch prípadoch s latinčinou, nemčinou a slovenčinou. Pri prekladoch jedného dokumentu do viacerých jazykov je najčastejšia kombinácia latinčiny, nemčiny a slovenčiny (v ôsmich prípadoch – prijímanie nových mešťanov), potom nemčiny a slovenčiny (štyri prípady – prisaha vernosti, najskôr Rákocimu, neskôr kráľovi), možnosti slovenčina s latinčinou (prisaha pri vstupe do mestského stavu) a nemčina

83 Tento údaj sa nenachádza vo všetkých rukopisoch, E. Thury ho vo svojom *Adattári* neuvádza. V sabinovskom rukopise kroniky miestneho evanjelického zboru od Daniela Wächtera z roku 1778, z ktorej vychádzal A. Hajduk, sa však objavuje záznam, že Lutherov *Malý katechizmus* „in hunc modum Slavonicae redditus est“. Wächter pri prepise článkov informáciu doplnil iste ako dôkaz realizácie článkov; možno predpokladať, že mal na mysli práve preklad, ktorý vyšiel roku 1580 u D. Gutgesela. Preklad súčasný s prijatím článkov – napriek úvahám niektorých bádateľov – sa na základe súčasného stavu poznania zdá nepravdepodobný. HAJDUK, Andrej. Šarišské zákony (články) z roku 1540. In KÓNYA, Peter – MATLOVIČ, René (eds.). *Miscellanea Anno 1999*. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v., 2000, s. 259-263. ISBN 8096795155.

84 KOVAČKA, Miloš. *Bardejovský katechizmus z roku 1581*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013. ISBN 9788081490194; ĐUROVIČ, Lubomír. Bardejovský katechizmus – prvá slovenská kniha. In *Slovenská reč*, 2009, roč. 74, č. 4, s. 204-218. ISSN 0037-6981.

85 MV SR, ŠOA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Formulae Iuramentorum*, č. j. 915.

s latinčinou (prísaha pri vstupe do mestského stavu) sa vyskytujú obe rovnako v dvoch prípadoch.

Vypovedaciu hodnotu majú aj okolnosti, ktoré reflektujú jednotlivé dokumenty, a jazyky, ktoré boli použité na ich sformulovanie. Pri uvádzaní do úradu notára a jeho pomocníkov alebo mestského lekára bola takmer výlučne používaná latinčina.⁸⁶ Vystupuje tiež pri oficiálnych, pravidelne sa opakujúcich príležitostiach v živote mestskej komunity, akými bolo uvádzanie novozvolených členov senátu a richtára, tam je však už častejšie dopĺňaná nemčinou a slovenčinou (v jednom prípade aj maďarčinou).⁸⁷ Nemčina a slovenčina sú vo viacerých prípadoch použité pri prijímaní nových členov do meštianskeho stavu, pri prísahách týkajúcich sa rôznych mestských úradov bývajú dopĺňané príp. ešte aj latinčinou.⁸⁸ Zdá sa teda, že použitie nemčiny sa obmedzuje na okolnosti späté s už vyšším sociálnym statusom. Slovenčina sa v takých prípadoch síce vyskytuje tiež (aj keď nie s takou frekvenciou), zato je jediným jazykom používaným pri kontakte s ľuďmi z nižších stupienkov spoločenskej hierarchie, z predmestského prostredia, príp. týkajúcich sa obdobných záležitostí.⁸⁹ Oba jazyky, teda slovenčina aj nemčina, sa vyskytujú tiež pri dokumentoch, ktoré odzrkadľujú vzájomné spoluzítie mešťanov, napríklad poskytnutie pôžičky alebo záruk za jej splatenie či pri prísahách svedkov pred súdom.⁹⁰

Z rozloženia jednotlivých jazykov možno dedukovať niektoré fenomény prebiehajúce v živote mestskej komunity. To, že sa aj pri skladaní prísah pri vstupe do vyšších úradov a funkcií začala v značnej miere používať slovenčina, neznamená len skutočnosť, že sa v Bardejove začalo výraznejšie presadzovať obyvateľstvo slovenského pôvodu. To tvorilo síce nezanedbateľnú časť obyvateľstva už aj v skoršom období, čo môžeme usudzovať napríklad z toho, že v čase pred prijatím prísnych protireformačných opatrení je v meste zdokladovaná prítomnosť jedného slovenského evanjelického kazateľa, ktorý pôsobil v samostatnom kostole nachádzajúcom sa vo vnútri mestských hradieb, a nie na predmestí.⁹¹ No stále si udržiaval dominanciu nemecký element (napríklad nemecké obyvateľ-

86 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Formulae iuramentorum*, č. j. 915, s. 22 (Iuramentum pro Physico Civitatis), s. 37-38 (Chirurgii civitatis), s. 39 (Pharmacopolae).

87 Tamže, s. 45-48 (Iuramentum Do[m]inorum Senator[um]), v kratšej aj dlhšej latinskej verzii, maďarsky, nemecky a slovensky, za vlády Karola VI.), s. 35 (Iuramentum Iudicis).

88 Tamže, s. 40-42 (Iuramentum Officialium ex Communitate; latinsky, nemecky, slovensky).

89 Tamže, s. 34 (Iuramentum pro Custodibus Sylvarum Civitatis), 65, 94-95 (Iuramenti Formula pro Campi Inspectores).

90 Tamže, s. 29, 43 (svedectvá k súdu, slovensky), 50 (dlžoby, slovensky), s. 31 (Iuramentum Debitorum, nemecky).

91 MAREČKOVÁ, Marie. Národnostná štruktúra bardejovských a prešovských remeselníkov v prvej polovici 17. storočia. In *Historica Carpatica: Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach*, 1984, roč. 15, s. 146.

stvo malo k dispozícii dvoch, príp. viacerých evanjelických kazateľov), v priebehu 17. storočia sa aj drvivá väčšina nelatinských písomností zaznamenávala v nemčine.⁹²

Dôležitým momentom však tiež bolo, že slovenskí mešťania svojím nastupovaním do významnejších funkcií a presadzovaním sa v mestskom živote zvyšovali prijateľnosť slovenčiny v oficiálnom písomnom prejave a spoločnosti všeobecne. Tým do istej miery získavala vyššiu sociálnu prestíž, čo sa spätne mohlo odraziť na tom, že viac mešťanov z dvojjazyčného prostredia mohlo byť ochotných sa k nej prikloniť pri svojich oficiálnych povinnostiach.⁹³ Úlohu nepochybne zohral tiež fakt, že v miestnom evanjelickom cirkevnom zbore bol prítomný aj jeden slovenský kazateľ.

Mestská rada bola zároveň od roku 1657 správcom finančnej základiny zriadenej správcom budatínskeho panstva Petrom Hrabovským, na základe ktorej mal Bardejov ročne poslať štyroch evanjelických študentov – dvoch slovenských, jedného nemeckého a jedného maďarského – na zahraničné protestantské univerzity.⁹⁴ Nemecké obyvateľstvo si však v meste udržiavalo naďalej významné, aj keď slabnúce postavenie, najmä keď tunajšiu situáciu porovnáme so skutočnosťou, že napríklad v nie veľmi vzdialenom Sabinove, ktorý bol ale v tomto období výrazne menším mestom otvorenejším prenikaniu slovenského etnika z okolitého vidieckeho zázemia, sa reštauračný dekrét po roku 1721 pomerne často prekladal iba do slovenčiny, ktorá bola zároveň rokovacím jazykom mestskej rady.⁹⁵

Nemecký jazyk si v meste udržiaval postavenie aj z akejsi zotrvačnosti a spoločenského „kreditu“, ktorý mu mohol byť prisudzovaný.⁹⁶ Berúc do úvahy, že podľa niektorých odhadov až 75 – 80 % nových mešťanov prijímaných do komunity patrilo k domácim, naznačuje určitú konzervatívnosť daného prostredia. Väčšina nových mešťanov, ktorí neboli domáci, pochádzala z bezprostredného

92 KÓNIA, ref. 19, s. 30. MAREČKOVÁ, Marie. K náboženským poměrům a mentalitám východoslovenského měšťanstva v 17. a 18. století. In *Historické štúdie*, 1999, roč. 40, s. 172; MV SR, ŠA PO – p. BJ, MMB – Knihy, *Protocollum Restaurationum et Universorum Proventuum et Erogationum Urbis Bartphensis 1647 usque 1678*, č. j. 1807.

93 Pre podobný vývoj v Prešove pozri WIEDERMANNOVÁ, ref. 7, s. 153-156.

94 Odpis textu sa nachádza v protokole zo začiatku 18. storočia MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocolum Magistratuale 1700 – 1704*, č. j. 61, zápis z 25. januára 1701; JANKOVIČ, ref. 15, s. 143; MAREČKOVÁ, *Východoslovenská města a měšťanstvo*, ref. 16, s. 151.

95 ŠPIESZ, ref. 19, s. 110. Z Bardejova je však zo začiatku 18. storočia známe, že mestské účty sa predtým, než došlo k samotnej voľbe magistrátu, predčítavali aj po slovensky. MV SR, ŠA PO – p. BJ, MMB – Knihy, *Protocolum Magistratuale 1700 – 1704*, č. j. 61, záznam z 15. januára 1703; JANKOVIČ, ref. 15, s. 159.

96 Pozri BOURDIEU, Pierre. *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press, 2016. ISBN 9780674510418.

okolía.⁹⁷ Ani takáto zdanlivá uzavretosť však nebola v konečnom dôsledku prekážkou pre pomalú infiltráciu slovenského jazyka do mestského prostredia – pozornosť tu možno upriamiť na zápisy obchodných dohôd, kúpno-predajných zmlúv, potvrdenia záloh a podobne z rokov 1780 – 1790, ktoré sú vo väčšine prípadov uvedené v slovenčine, latinčina tvorí menšinu, pričom nemčina sa objavuje viac-menej len sporadicky.⁹⁸

Z toho prirodzene vyplýva viacjazyčnosť mešťanov, prinajmenšom ich bilingválnosť, ako to napokon naznačujú aj zápisnice rokovaní mestskej rady. Tie sú síce v sledovanom období vedené takmer výlučne v latinčine, obsahujú však aj texty v nemčine a slovenčine. To sa najvýraznejšie prejavuje pri súdnych procesoch a svedeckých výpovediach. Ak sú notárom priamo reprodukované slová svedkov alebo ak svedkovia – napríklad pre nemožnosť dostaviť sa osobne – doručili svoje výpovede v písanej podobe, sú zaznamenané často v „ich“ jazyku. Pri niektorých zápisoch sa nachádzajú poznámky, že rokovanie bolo vedené „*vernacula lingua*“, teda v jazyku ľudu, alebo je pri svedeckých výpovediach, ak sú zaznamenané v latinčine, uvedené, že dotýčný ich predniesol v „*idiomato Slavonico*“ alebo „*Germanico*“.⁹⁹ V tejto súvislosti je ešte zaujímavé upriamiť pozornosť na to, že pri oficiálnych vyhláseniach, v ktorých sa mestská rada obracala na celú komunitu, bola v tomto období ešte uprednostňovaná nemčina.

Pri posudzovaní bilingválnosti či etnického vedomia mešťanov je však situácia sťažaná.¹⁰⁰ Za istú pomôcku bolo dlho považované zohľadňovanie podoby jednotlivých mien – teda zjednodušene povedané, že nemecky znejúce mená naznačujú nemeckú etnicitu, slovensky znejúce naopak slovenskú.¹⁰¹ Takéto kritérium však nemôže ponúknuť presný obraz a nemožno predpokladať jasnú líniu medzi tvarom priezviska a etnicitou (akokoľvek chápanou) jeho nositeľa. Na tomto mieste možno uviesť aspoň jeden príklad, ktorý to demonštruje. V súdnom procese vo veci nactiutľhačstva a osobného útoku medzi Jacobom Müllerom na jednej strane a Jacobom Czizerom a Andreasom Füberom na strane druhej zaznie aj obvinenie, že Jakub Müller urazil Jakuba Czizera slovami: „*ga sem lepsi mescan gak ty, bo weczeg porczyi placzim gak ty*“.¹⁰² Napriek nemeck-

97 ŠPIESZ, ref. 19, s. 101. Zaujímavé je v tomto smere porovnanie s Prešovom, ktorý bol demograficky otvorenejší, pozri WIEDERMANNOVÁ, ref. 7, s. 151-158.

98 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum passionum*, č. j. 36.

99 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum Magistratuale 1705 – 1708*, č. j. 62, s. 9, 12-13.

100 BURKE, *Jazyky a spoločensví*, ref. 31, s. 10-12, 101; GRUBER, Teresa. *Mehrsprachigkeit und Sprachreflexion in der Frühen Neuzeit: Das Spanische im Königreich Neapel*. Tübingen: Narr Verlag, 2014. ISBN 9783823367352.

101 JANKOVIČ, ref. 15, s. Zo starších autorov napríklad ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népesése a Pragmatica sanctio korában*. Budapest: Athenaeum, 1896.

102 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Protocollum Magistratuale 1725 – 1727*, č. j. 68,

ky znejúcim menám komunikácia medzi nimi prebiehala v slovenčine. Príklad mal iba poukázať na zradnosť zjednodušujúceho prístupu pri výskume etnickej identity obyvateľstva. V tejto otázke je však potrebný ďalší výskum, ktorý by zohľadňoval komplexnosť problematiky, prehodnotil doterajšie východiská pre bádanie, no zároveň si bol vedomý svojich limitov.

* * *

Jazyková, etnická, politická (a akákoľvek iná) identita má do značnej miery situačný charakter. Rôzne aspekty zložitej spleti politických, sociálnych a kultúrnych súvislostí určovali tvár ranonovovekých miest (nielen) na našom území, utvárali podmienky života komunity aj jednotlivcov a ovplyvňovali jeho kvalitu. Pri nazeraní do tohto tkaniva vzťahov možno využívať rôzne cesty, medzi nimi i texty prisah. Tie sú prameňom nielen pre právne dejiny, ale – ako som sa pokúsil týmto príspevkom ukázať – dokážu dopĺňať obraz aj v ďalších, sociálnych či politických aspektoch mestského života. Viaceré tu naznačené problémy zároveň môžu byť predmetom ďalšieho výskumu, či už ide o sociálne a kultúrne roly, ktoré zohrávali jednotlivé jazyky v spoločnosti, alebo komplex vzťahov medzi centrom a mestskými komunitami, ktorý sa menil v kontexte vojenského a konfesijného vývoja. V texte predloženej štúdie sa napríklad spomínalo, že na rokovaníach zástupcov Pentapolitany sa presadzovala potreba obrany a používania nemeckého jazyka. Bude zaujímavé v budúcnosti venovať pozornosť tomu, či malo toto vyhlásenie iba deklaratívny charakter alebo boli na jeho realizovanie bardejovskou mestskou radou prijaté aj konkrétne opatrenia. Podobne bude zaujímavé pozorovať, či v čase protireformačných externých zásahov na prelome 17. a 18. storočia možno vypozerovať isté pokusy o inštrumentalizáciu jazykovej otázky jednou alebo druhou stranou. Z predbežného výskumu je napríklad zjavné dôsledné používanie latinčiny zo strany tak panovníckeho dvora, ako aj zo strany Kráľovskej miestodržiteľskej rady a Spišskej komory, teda mestám bezprostredne nadriadených inštitúcií. Historický výskum je vždy limitovaný pramenným materiálom, z ktorého čerpá. Práve jedným zo zámerov tejto analýzy bolo poukázať aj na možnosti, ktoré pre historický výskum ponúkajú zdanlivo schematické texty prisah.

* Štúdia bola pripravená v rámci riešenia projektu APVV-16-0374 *Slovaciká z bývalého Uhorského kráľovstva na príklade Horného Uhorska (1500 – 1780)*. Zároveň nadväzuje – a výrazne rozširuje a prepracováva – štúdiu BENKA, Peter. „Slawnemu Magistratowi tohto Mesta wssdy werni budzem...“. *Mestské prisahy v Bardejove koncom 17. a v 18. storočí*. In ČIČAJ, Viliam – BADA, Michal (eds.). *Kvalita života v minulosti našich miest*. Bratislava: Igor Iliť – RádioPrint, 2016, s. 101-114. ISBN 9788089867011.

STADTEIDE IN BARDEJOV IN DER FRÜHEN NEUZEIT ALS QUELLE
DER KULTUR- UND SOZIALGESCHICHTE

PETER BENKA

Die Eide spielten in der frühneuzeitlichen Gesellschaft mit ihrer Position auf der Grenze zeitgenössischer rechtlicher und weltanschaulicher Systeme eine bedeutende Rolle bei der Verankerung des Einzelnen in der Kommunität und somit auch der Bildung seiner Identität. Diese Prozesse sind am besten in den „Grenzetappen“ beobachtbar, wann es in Folge unterschiedlicher Faktoren zu Änderungen schneller, also auch dramatischer kommt. Für die Gesellschaft der oberungarischen freien Königsstädte kann die gegenständliche Entwicklung vor allem zum Ende des 17. Jahrhunderts und am Anfang des 18. Jahrhunderts beobachtet werden. Die stärkende Macht des Herrscherhofes, der sich um eine Eingliederung der Städte in seine bürokratische Struktur bemühte, stieß auf partikuläre Interessen einzelner Kommunitäten, die sich bemühten ihre seit der Zeit des Spätmittelalters gesammelten Privilegien zu erhalten. Das Konfliktpotential des Prozesses verdoppelten die konfessionellen Unterschiede zwischen dem (römisch)katholischen Machtzentrum und den protestantischen Stadtkommunitäten. In der vorgelegten Studie wird diese Entwicklung auf Grund der Eid-Texte analysiert, die in der beobachteten Zeit in der Stadt Bardejov bei der Annahme des Bürgerrechts und der Einführung der Magistratsmitglieder in ihre Funktion verwendet wurden. Berücksichtigt werden die sich ändernden Aufgaben und die Selbstpräsentation der Stadtkommunität und ihrer politischen Eliten – vom autonomen Akteur in den politischen, wirtschaftlichen und konfessionellen Angelegenheiten zu einem (immer noch bis zu einem gewissen Maß unvollkommenem) professionalisierten Bestandteil des bürokratischen Systems des sich formenden frühneuzeitlichen Staates. Aufmerksamkeit wird auch den Sprachen gewidmet, in denen die Eide aufgenommen und ausgesprochen wurden, und den Möglichkeiten der folgenden Interpretation der Sozial- und Kulturrollen, die diese Sprachen spielten.

Mgr. Peter Benka
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta, Katedra slovenských dejín
Gondova ul. 2, P.O. Box 32
814 99 Bratislava
e-mail: peto.benka@gmail.com